

Refleksije

Dve smrti

1.

Neki filozof daje tistim, ki iščejo pravo življenje, nasvet: živi, kakor da ti je jutri umreti. Navzlic vsemu, kar bi bilo mogoče v imenu življenja oporeči njegovemu navodilu, vsebuje ta formula točno misel o veliki korektivni moči misli na smrt za človeško ravnanje, ki ga osvobaja vsega — ne rečem zlega —, marveč vsega nesvojskega, nepotrebnega, nebitvenega. Kot tak pojav v življenju je smrt važno sredstvo tudi za pisatelja, ki hoče ustvarjeno osebo in v nji človeško naravo sploh in vso skrivnost življenja pokazati do skritih in drugače nedostopnih osnov. Neposredna bližina smrti je često tako pretresljiva za človeško dušo, da se med težkimi moralnimi mukami odpre in razkolje do dna. Ker pa je stvar pisatelja, kakor pravi Balzac: „z naporom vseh duševnih moči presajati se v druge“ in „živeti mnogo življenj in mnogih smrti umirati“, kakor pravi Wilde, — se v prikazih takih velikih kriz siloviteje kakor sicer ustvarjena osebnost prepleta s pisateljevo in ta se hkratu z ono, v katero se je presadila, v smrtnih težavah odpira in razkriva svoja največja, intimna in splošna svojstva.

Posebno jarko se pokaže ta široka izpovednost smrtnih kriz v vzporeditvi, v kakršni sta se slučajno srečala v mojem štivu predsmrtna pretresa, ki ju prikazujeta dva velika literarna tvorca: Stendhal in Tolstoj, prvi v svojem ljubljencu Julijanu Sorelu, drugi v Ivanu Iljiču, ki bi ga malodane lahko imenovali njegovega — „slehernika“. Ne glede na razlike, ki izvirajo iz narav in usod obeh junakov, vsebujeta njuna doživljaja in njuno vedenje v predsmrtni čas sličnosti, ki razodevajo nekatere vesoljne zakonitosti človeških duš, pa tudi razlike, za katerimi je določno slutiti osebne in celo narodne ali rasne posebnosti obeh romanopiscev.

2.

Najsplošnejši in najbolj bistveni pojav človeške duše je zavest. Njena skrivnostna in nepojmljiva sestavljenost iz nečesa, kar se zaveda, in nečesa, česar se to nekaj zaveda, je komaj komaj opazno opozorilo o deljivosti človeške duše. Toda smrtna groza je moč, ki odpira duše do dna, in te žive prvine, ki so sicer videti tako nedeljive, prično pod njenim pritiskom kazati očitnejše razpoke. Dvojnost zavesti postane nazornejša, a tudi bolj grozeča.

Ko se na smrt obsojeni Julijan Sorel zamisli v svojo usodo in v stvari, ki so ga privedle pod giljotino, poteče v njegovi notranjosti tale pogovor: „Izneveril sem se preprosti, skromni čednosti na ljubo zunanjemu blesku. Ampak zato tudi kakšne možnosti!... Huzarski polkovnik... legacijski tajnik, potem poslanik. Zaslužen človek, živeč v največjem razkošju na Dunaju ali v Londonu...“ — „Ne povsem tako, gospod, v treh dneh boste obglavljeni“ — pripomni njegov drugi jaz.

Ivan Iljič se sredi neznosnega trpljenja in hrepenenja po zdravju nekoč „ves izpremeni v pozornost“ ter „prisluhne“ temule pogovoru v sebi: „Kaj pa hočeš? — je bil prvi jasni, v besedah izrazljivi pojem, ki ga je začul. — „Kaj hočeš? — si je ponovil. — Kaj? Da ne bi trpel, da bi živel, — je odgovoril. — Da bi živel, kako živel? — je vprašal glas duše. — Kako, kakor sem živel doslej: dobro, prijetno. — Kakor si živel doslej, dobro in prijetno?“ —

„V človeku sta res dve bitji“, si pravi Sorel in bi si lahko rekel tudi Ivan Iljič — Slehernik. Žensko afektivno in težjo stopnjo te javljajoče se človeške

dvojnosti, stopnjo, ki meji na blaznost, to je na razpad in popolno razcepitev duše, je Tolstoj pokazal v bolezenski blodnji Ane Karenine, ki govori svojemu možu v vročici: „Še vedno sem tista, kot sem bila... Toda v meni je še neka druga, ki se je bojim; ona je vzljubila njega in je hotela sovražiti tebe, a ni mogla pozabiti tiste, ki je bila nekoč. Jaz nisem tista. Sedaj sem prava, sedaj sem vsa. Sedaj umiram...“

Resnično, v človeku sta dve bitji.

3.

Julijan Sorel si svoje bližnje srečanje s krvnikom šegavo in okrutno duhovito razlaga kot dvoboj s popolnoma hladnokrvnim človekom, ki je mojstrski s svojim orožjem. Premišljanje, ki ga privede do poslednjih reči, prične z igrivo in pošastno domisljico: „Čudno, glagol obglaviti se ne dá spregati v vseh časih; lahko na primer rečeš: obglavljen bom... ne moreš pa reči: obglavljen sem bil... Zakaj ne, ako je posmrtno življenje?“ — Slehernik Leva Tolstega je težko in mučno bolan. Njegov strah pred smrtjo presega človeške moči: „Prihajala je in stopala predenj iz oči v oči in ga gledala, da je otrpnil... In kar je najhujše, ni ga pritezala, da bi kaj storil, marveč samo zato, da bi jo gledal... s povešenimi rokami in se nepopisno mučil... Samo gledati jo in ledeneti...“ V bolečinah si sicer včasih zaželi odrešitve: „Da bi vsaj kmalu.“ Toda takoj se zopet prestraši: „Kaj kmalu? Smrt, mrak... Ne, ne. Vse je boljše kot smrt!“ In že umirajoč čuti smrt kot črno vrečo, v katero ga mukoma tlači neznana in neznanška moč.

Sorelova ravnodušnost ni lahkotno vetrnjaštvo, ni nespametna objest, marveč je dragocena trdnost trajno junaškega duha, je krepost tistih mož, ki nosijo in čutijo zakon svojega življenja v sebi. A tudi Iljičeva groza pred smrtjo ni plitek strah in ni nizka bojazen, marveč je v svojem zadnjem bistvu velika muka, ki izhaja iz prvobitne, pa četudi nezavedne potrebe človeške duše, zapopasti smisel življenja in se spravi ti z njim v sklad.

Taka velika čustva morejo izhajati samo iz mogočnih človečnosti. Kdo ne spozna v trdni in neodvisni Sorelovi hrabrosti in v njegovem skoraj strašnem humorju nekdanjega Napoleonovega intendantskega častnika Henrija Beyla, ki se med grozotami in smrtnimi nevarnostmi na umiku iz Rusije slednji dan javlja svojemu predstojniku, neomajno točen, akuraten in slednji dan celo obrit, morda edini mož v vsej Veliki armadi? Da, v Sorelu utriplje srce tega vojaka.

In kdo bi mogel napisati povest o nepopisni smrtni muki in jo razložiti s svetim nemirom človeške duše, če ne samo mož, ki je preživel cela leta v takem iskateljskem strahu pred smrtjo, da si je „skrival vrv... in da je jenjal hoditi s puško na lov, ker se je bal, da ga ne bi zavedla prelahka možnost, iznebiti se življenja. Kajti „groza pred temo je bila prevelika in hotel se je je hitro, kar moči hitro iznebiti, bodisi z zanko bodisi s kroglo.“

4.

Med premišljanjem o bližnji smrti si Sorel mimogrede prizna: „izneveril sem se preprosti, skromni čednosti na ljubo zunanjem blesku“, a takoj pristavi: „ampak zato tudi kakšne možnosti!“ To je ves njegov račun z lastno vestjo. — Muka in smrtna groza Ivana Iljiča pa prav za prav ni nič drugega kakor razboljena vest, ki ga v predsmrtnih bojih in težavah prepričuje, da je bilo njegovo dosedanje življenje zgrešeno, zapravljeno, uničeno, in ki mu odpira pravo pot. Kajti čim se Ivan Iljič sprijazni s to mislijo, izgine njegov smrtni strah. Da, moralna slepota in muke smrtne groze se tu istovetijo, in to malodane pre-

očitno, malodane poučljivo. Zopet izraz moralista Tolstega, čigar dela od mladostne trilogije pa do velike moralne krize neprestano pričujejo o njegovi silni moralni vznemirjenosti. — Na drugi strani pa zopet Stendhal, oboževalec smotrne, pa bodisi amoralne aktivnosti, častilec Napoleonov in iskalec bitja, ki ga je dolgo pred Nietzschejem imenoval „homme supérieur“: „izneveril sem se ... čednosti ... ampak zato ... kakšne možnosti.“

Toda na dnu vseh teh prikazovanih in v prikazovanju samem vsebovanih svojstev je mogoče slutiti v ogromnih obrisih psihični pojav, ki ga označujemo z besedami narodni značaj, narodnost, narodni ali rasni genij. Ali ni v prožni, čvrsti, nezlomljivi, za aktivnost ustvarjeni, vedno lahkotni, amoralni in skoraj frivolni radoživosti nekaj prvobitno francoskega ali romanskega, kakor je občutljiva, pasivno vase zamišljena moralna zbranost, združena s težko melanholijo, — nekaj temeljno ruskega, če ne sploh slovanskega?

Ta dva svetova stremita vsak k svojemu idealu: lahkotna in suverenska predsmrtna nebrižnost k neki svobodi in odpornosti, ki sta človeško dostojanstvo, peklo moralne torture pa k radosti, ki izvira iz sprave z veliko voljo in ki je sveta. Kaj je večje, pomembnejše, — kdo bi si upal soditi. Moč, ki se izraža v Sorelovem predsmrtnem monologu, je tako pretresljivo človeška in lepa, da življenje sploh ne bi moglo in ne bi smelo eksistirati brez nje, ker bi moralo izhirati in zakrkniti. Prav tako pa ne bi moglo in ne sme eksistirati brez veličastnih in mrakotnih sil, ki snujejo v umirajočem Ivanu Iljiču. Te sile so vest tega sveta, kakor so Sorelove njegov zagon in zanos. In če še pomisliš, kako lepo stopa v smrt ona radoživost, kako brez pomilovanja do same sebe in v popolni pozabi nase, torej s čuvstvom, ki je smoter vse vesti in vse etične volje, — in v kakšno radost se na drugi strani prelije globoko etična odreka samemu sebi, se boš nenadoma znašel pred nedoumljivim procesom, v katerem amoralna življenjska radost prehaja v etos in etos v življenjsko radost, kakor se po neznanih potih toplota pretvarja v silo in sila v toploto.

Kaj je dragocenejše? Življenje je skrivnost.

J. Vidmar.

O nadvladi duhovnega malomeščanstva

Malomeščanstvo dandanes nikakor ni več samo socialen razred. Ta razred doživlja v svoji socialni strukturi usoden razkroj, ker je povečini prav tako proletariziran kakor delavsko-kmečki razred. Malomeščanstvo je danes vsaj v Srednji Evropi, ki prihaja za Slovence v prvi vrsti v poštev, vse bolj neka precej določena, notranje precej enotno ubrana skupina plasti, ki se rekrutirajo tako iz zastopnikov velekapitalističnih in kapitalističnih, meščanskih in malomeščanskih razredov vse tja do zmernejših marksistov, da, sega celo v same vrste ekstremnih marksističnih pristašev in propagatorjev, skupina z nekimi čisto izrazitimi, kolektivno lastnimi psihičnimi lastnostmi, težnjami in nagnjenji. Zaradi duševne nerazgibanosti, pretiranega poudarjanja in malikovanja izključno samo materialnega sveta v človeškem življenju ter pretiranim odklanjanjem in preziranjem duhovnega, ki obadva šele tvorita res živega človeka, radi preneznatnega umevanja za žrtve in tako zvane ideale, nezadostne prešinjnosti s kakršnokoli idejo ter zaradi svoje večne notranje vezanosti in podrejenosti se ta skupina lahko naziva „brezimna množica“, tista množica, ki daje dandanes smer in pot vsej Srednji Evropi.

Nekaj podrobni, tipičnih osobitosti te brezimne množice je očrtal pisec tele refleksije v svojem članku „Na periferiji duha“. Zgodilo pa se je — čudo pre-